



DOI 10.37491/UNZ.78.17
УДК 347.658



Марина БОРИСЛАВСЬКА¹

ПЕРЕХІД МАЙНА ПОМЕРЛОЇ ОСОБИ У ВЛАСНІСТЬ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ УТВОРЕНЬ

Встановлено, що такі публічно-правові утворення, як держава та територіальна громада, мають спільні підстави для набуття права власності на майно, що залишилося після смерті фізичної особи, в таких випадках: вони вказані в заповіті як спадкоємці; спадкоємець відмовляється від належної йому частки на користь держави або територіальна громада (ТГ). Окрім того, кожен з цих суб'єктів має підстави набуття (спадкування) майна померлого, які стосуються лише його. Так, ТГ стає правонаступником майна померлої особи, щодо якого не виявилося спадкоємців після визнане його відумерлим судом у встановленому законом порядку. Майно померлого може перейти до держави ще у двох випадках: спадщина була відкрита до 1 липня 2003 р., але не була прийнята ніким зі спадкоємців (згідно зі ст. 555 Цивільного кодексу УРСР 1963 року); держава Україна є спадкоємцем згідно з положеннями міжнародних договорів. Встановлено, що остання підстава не згадується в Цивільному кодексі України, що оцінено як прогалина в законодавстві. Проведено детальний аналіз усіх наведених підстав набуття майна померлих осіб. Підтверджено висновки, що перехід до територіальної громади відумерлої спадщини не є спадкуванням. Обґрунтована можливість подання заяви до суду про визнання спадщини відумерлою органом прокура-

¹ кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
civil@univer.km.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9389-2914>.



тури в інтересах територіальної громади, яка зазвичай відбувається за бездіяльності органу місцевого самоврядування. Виділено такі особливості визнання спадщини відумерлим майном: 1) норми законодавства, які закріплюють перехід спадкової маси на користь територіальної громади, за своїм характером є імперативними, тобто орган місцевого самоврядування в її інтересах зобов'язаний звернутися з відповідною заявою до суду; 2) неуспадковане майно набуває у власність тільки один учасник цивільних правовідносин — територіальна громада; 3) відсутнє обмеження (максимальний строк) щодо моменту для звернення до суду; 4) для визнання спадщини відумерлою потрібне відповідне рішення суду, що набуло законної сили. Запропоновано доповнити Цивільний кодекс України ст. 1277¹ щодо переходу до держави спадщини, відкритой за кордоном.

Ключові слова: публічно-правові утворення, держава, територіальна громада, спадщина, майно померлого, визнання спадщини відумерлою.

Основним цивільно-правовим наслідком смерті фізичної особи є спадкування. В окремих ситуаціях набувачами (спадкоємцями) спадщини стають публічно-правові утворення. Подекуди підставою цього є заповіт на їхню користь або ж відмова інших спадкоємців. Проте існують ситуації, коли внаслідок відсутності факту спадкування спадкоємцями до держави або територіальної громади переходить майно померлого в силу вказівки закону чи міжнародного договору. Окремі питання щодо набуття у власність публічно-правовими утвореннями майна особи, яка померла, були предметом дослідження науковців, таких як Т. В. Бондар, Т. В. Волинець, Р. Ф. Гонгало, Ю. О. Заїка, М. В. Котухова, О. Є. Кухарев, Д. В. Кушнерук, Р. Б. Логвин, О. О. Пушкарьов, Є. О. Рябоконець, Н. Б. Солтис, О. В. Шведкова та інші. Проте окремі питання цієї сфери потребують додаткового дослідження.

Метою статті є узагальнена характеристика випадків переходу майна померлого у власність держави (йдеться тільки про Україну) й територіальних громад, з'ясування всіх можливих підстав для цього, аналіз врегулювання такого переходу в законодавстві України, вироблення пропозицій щодо усунення прогалин у цій сфері.

За загальноприйнятим твердженням такі публічно-правові утворення (ППУ), як держава та територіальна громада (ТГ), після смерті фізичної особи можуть отримати (успадкувати) права на її майно в таких ситуаціях:

- 1) **держава або ТГ зазначена спадкоємцем у заповіті;**
- 2) **спадкоємець відмовився на користь держави чи ТГ від своєї частки у спадщині** [1, с. 521].

Окрім зазначених підстав спадкування, які є спільними для держави та ТГ, кожен з цих суб'єктів має ще підстави набуття (спадкування) майна померлого, які стосуються виключно його.



Так, ТГ є правонаступником майна померлої особи, щодо якого не виявилось спадкоємців (тобто за відсутності спадкоємців, усуненні їх від спадкування, неприйняття ніким спадщини, відмови від її прийняття) і яке в передбаченому законодавством порядку **визнане відумерлим** згідно з рішенням суду (ст. 1277 ЦК України).

Майно померлого може перейти тільки до держави ще у двох випадках:

- 1) **спадщина була відкрита до 1 липня 2003 р., проте ніким зі спадкоємців не прийнята** (в порядку застосування ст. 555 ЦК УРСР);
- 2) **держава Україна визначається спадкоємцем згідно з положеннями міжнародних договорів.**

Зупинимося на аналізі виділених вище підстав переходу права власності на майно померлих осіб до держави та (або) ТГ.

1. Держава та ТГ — спадкоємці за заповітом. Виходячи з того, що в законодавстві прямо передбачено два види спадкування — за законом та за заповітом, держава та інші ППУ можуть бути учасником спадкових відносин лише в разі призначення їх спадкоємцями за заповітом (ч. 2 ст. 1222 ЦК України). Ані держава, ані інші суб'єкти публічного права не можуть бути визнані спадкоємцями за законом.

2. Спадкоємець відмовився на користь держави чи ТГ від своєї частки у спадщині. Подібне право спадкоємець має лише у випадку, якщо державу або ТГ зазначено поряд з іншими спадкоємцями за заповітом, позаяк спадкоємець за заповітом може здійснити відмову від спадщини або без вказівки, на чю користь ця відмова, або на користь іншого, чітко визначеного спадкоємця за заповітом (ст.ст. 1273, 1274 ЦК України) [1, с. 521].

Слід зазначити, що і в цьому моменті можна побачити панівну в сучасному законодавстві України концепцію позбавлення держави статусу основного та привілейованого учасника спадкових правовідносин [3, с. 14]. Для порівняння: за ЦК УРСР 1963 р. спадкоємець як за законом, так і за заповітом мав право здійснити відмову від спадщини в інтересах держави. Так, якщо хто-небудь зі спадкоємців відмовився від спадщини в інтересах держави, тоді держава набувала частку спадщини, яка належала такому спадкоємцеві. Також було закріплене положення, що якщо за відсутності спадкоємців за законом заповіт був складений не на всю спадщину, тоді її незаповідана частина переходила державі (ч. 2–3 ст. 555 ЦК УРСР 1963 р.). Із зазначеного можна зробити висновок, що за чинним законодавством під час визначення долі майна перевага все ж надається волі спадкодавця, і не зводиться до пріоритетної ролі ППУ в цьому відношенні.

3. Перехід відумерлої спадщини у власність ТГ. Відповідно до ст. 1277 ЦК України ТГ набуває право власності на відумерлу спадщину. Виходячи із положень законодавства, таке набуття права власності не можна ототожнювати зі спадкуванням за законом та зі спадкуванням взагалі. Хоча в законодавстві окремих іноземних країн (зокрема Італії, Іспанії, Німеччини, Росії, Угорщини, Швейцарії тощо) прямо передбачено, що отримання ППУ відумерлого майна належить до спадкового правонаступництва [4, с. 87]. Більше того, деколи це прямо визнано спадкуванням за



законом (так, ст. 1151 ЦК РФ «Спадкування виморочного майна» розташована в гл. 63 «Спадкування за законом»).

Саме тому, здійснюючи узагальнену характеристику переходу спадкового майна до ППУ, вважаємо доречним говорити не про «спадкування спадкового майна (спадщини)», а про «набуття (перехід) майна померлої особи» [5].

Як уже зазначалося, традиційно за попереднім цивільним законодавством (зокрема і ЦК УРСР 1963 р.) держава внаслідок володіння територіальним верховенством, своєрідним правом окупації, отримувала майно померлого [3, с. 14]. Проте, за чинним ЦКУ, щодо неуспадкованого спадкоємцями майна виникли два нові головні підходи:

а) *по-перше*, майно переходить не до держави, а до ТГ (можливо, і до декількох ТГ: до ТГ за місцем відкриття спадщини, а якщо ж у складі спадщини є нерухоме майно — до ТГ за його місцезнаходженням);

б) *по-друге*, це є не спадкування, а окрема спеціальна підстава для набуття права власності (може стосуватися лише визначеного суб'єкта — ТГ).

Таким чином, незважаючи на те, що до ТГ переходить спадщина, визнана відумерлою, вона є відмінною від спадщини, яку отримують спадкоємці. Так, ТГ позбавлені права на відмову від її прийняття й виступають як «необхідні» правонаступники, до яких спадщина переходить незалежно від їхньої волі [6, с. 81; 7, с. 19–20]. Йдеться про те, що абз. перший ч. 1 ст. 1277 ЦК України вказує, що за наявності підстав орган місцевого самоврядування (МС) наділений *обов'язком* щодо подання до суду заяви з вимогою визнати спадщину відумерлою. Саме таке формулювання з'явилося у ст. 1277 ЦК України в результаті прийняття Закону України № 1533–VIII від 20 вересня 2016 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли». До цього моменту чітко не було зрозуміло, зобов'язаний чи мав право орган МС звернутися до суду із заявою щодо визнання спадщини відумерлою. Щодо цього показовою є апеляційна скарга, подана до Львівського апеляційного суду [8]. У постанові зазначеного суду за результатами її розгляду вказано, що орган прокуратури подав до суду заяву в інтересах сільради про визнання відумерлою спадщини, яка залишилась після смерті спадкодавця та яка складається із земельної частки (паю) площею 0,87 га з цільовим використанням для здійснення товарного сільськогосподарського виробництва. Суд першої інстанції прийняв ухвалу про повернення заяви прокурора, посилаючись на те, що законодавство не передбачає підстави для подібного звернення: прокурор не вказаний як можливий заявник у ст. 1277 ЦК України. Зазначена ухвала суду в подальшому була оскаржена органом прокуратури, який просить її скасувати та спрямувати справу з метою продовження розгляду до суду першої інстанції. Свої вимоги апелянт обґрунтовує тим, що суд першої інстанції не взяв до уваги положення ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» про те, що прокурор здійснює у судах представництво законних інтересів держави за їх порушення чи загрози порушення, якщо орган державної влади, орган МС тощо не здійснив (неналежно здійснив) захист цих інтересів. При цьому



прокурор має право самостійно визначати, в чому саме полягає порушення законних інтересів держави. У цій ситуації підставою для представництва прокурором у суді інтересів держави виступила бездіяльність органу МС, який не вжив заходів щодо визнання спадщини відумерлою. Саме такими аргументами прокурор обґрунтовував своє звернення із зазначеною заявою. Прокурор користується процесуальними правами та обов'язками відповідної сторони процесу. Внаслідок розгляду апеляційної скарги органу прокуратури Львівський апеляційний суд її задовольнив [8].

Таким чином, навіть бездіяльність органу МС не повинна бути перешкодою для визнання неуспадкованого майна відумерлою спадщини, оскільки органи прокуратури діють у суспільних інтересах, виявляють певні упущення в діяльності органів МС. Більше того, слід зазначити, що досить часто заяви щодо визнання спадкового майна відумерлим подаються не органами МС, а саме органами прокуратури [9; 10; 11]. За значною кількістю заяв, поданих органами прокуратури, з моменту відкриття спадщини до порушення справи про відумерлість проходять значні строки, подекуди більші, ніж 10 років [12; 9], що явно свідчить про невиконання (неналежне виконання) ТГ свого обов'язку, передбаченого ч. 1 ст. 1277 ЦК України.

Оскільки ТГ не є спадкоємцем за законом, заповідач не може здійснити позбавлення її права на спадкування (бо вона його і не має) та на отримання спадщини як відумерлого майна (це не передбачено законодавством), а доля такого майна врегульовується імперативною нормою ст. 1277 ЦК України.

В. В. Валах пропонує удосконалити спадкове законодавство шляхом визнання ТГ (держави) спадкоємцем останньої черги [13, с. 13]. Вважаємо таку пропозицію абсолютно недоречною: за такого нововведення спадкодавця у заповіті зміг би позбавити ТГ права на спадкування, що поставить питання про те, хто ж має стати власником цього майна. Не слід забувати, що інститут відумерлості спадщини спрямований, насамперед, не на примноження майна ППУ, а на запобігання появі безхазяйного майна, усунення випадків його самозахоплення [4, с. 86], сприяє охороні майна померлого, його оптимальному господарському використанню [14, с. 3]. Окрім того, інститут відумерлості спадщини створює можливість ППУ найбільш доцільно розпорядитися майном померлого. Йдеться і про інтереси кредиторів, і про суспільні інтереси [4, с. 86]. Інститут відумерлості спадщини втілює в життя теорію справедливого обмеження кола законних спадкоємців з урахуванням публічних інтересів суспільства [14, с. 3]. Таким чином, держава у своєму законодавстві зацікавлена запобігати наявності безхазяйного майна, а запропонована В. В. Валах ідея визначення держави спадкоємцем за законом останньої черги не спрятиме досягненню зазначеної мети.

Як уже вказувалося, ТГ мають право на набуття спадщини, визнаної відумерлою. При цьому таке право сконструйовано в ч. 1 ст. 1277 ЦК України одночасно і як обов'язок, позаяк за наявності встановлених підстав орган МС несе обов'язок звернутися до суду із заявою щодо визнання спадщини відумерлою. Для здійснення цієї можливості особи, які наділені правом чи несуть обов'язок подати заяву щодо визнання спадщини



відумерлою, мають право безплатно отримати інформацію із Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію смерті громадян (ч. 8 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану») [17; 18]. За статистичними даними, кількість заяв, які перебували на розгляді у судах України, можна представити таким чином: у 2012 році — 248, у 2013 році — 227, у 2014 році — 186, у 2015 році — 153, у 2016 році — 1 057, у 2017 році — 1 133, у 2018 році — 1 504, у 2019 році — 1 229 [19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26].

Правовідношення щодо набуття ТГ у власність відумерлого майна виникає з фактичного складу, до елементів якого входять такі юридичні факти, як відкриття спадщини та відсутність факту спадкування спадкового майна. До причин останнього закон відносить відсутність спадкоємців, усунення їх спадкування, неприйняття нами спадщини, відмова потенційних спадкоємців від її прийняття. Таким чином, ТГ може отримати право власності на майно, якщо щодо нього спадкування не відбулося.

Обставини щодо часу та місця відкриття спадщини, її складу та відсутності факту прийняття спадщини спадкоємцями повинні бути детально викладені та обґрунтовані в заяві до суду. Подібні упущення виступають підставою залишення заяви без руху. Так, у подібній ухвалі суду було вказано, що заява щодо визнання спадщини відумерлою не відповідає вимогам ЦПК України: не наведена інформація про час і місце відкриття спадщини; склад спадщини; докази, що підтверджують приналежність такого майна спадкодавцю; відсутність спадкоємців, їх усунення від спадкування, неприйняття спадкоємцями спадщини або про відмову від неї. Більше того, заявник просить визнати спадщину відумерлою, не вказуючи, про яке саме майно йдеться. За таких умов заява підлягає залишенню без руху з метою усунення недоліків [27]. В іншій ухвалі причиною відмови у прийнятті заяви вказано відсутність відомостей про закінчення одного року з часу відкриття спадщини, внаслідок чого суд відмовив у прийнятті заяви [28].

Як вказується в юридичній літературі, ні ЦК України, ні ЦПК України не встановлюють обмеження щодо строку, який може пройти із часу відкриття спадщини до подання заяви щодо визнання спадщини відумерлою [29, с. 325], проте це не повинно порушувати положень чинного законодавства.

Оскільки при неуспадкуванні спадщини вона перейде саме до ТГ, то, подаючи позов про встановлення судом додаткового строку для подання заяви щодо прийняття спадщини (при відсутності інших спадкоємців як за законом, так і або за заповітом), як відповідача необхідно залучати відповідний орган МС (селищну, сільську, районну або міську раду), який представлятиме інтереси ТГ [30]. Це положення часто порушується. Так, за статистикою за 2009 рік із 255 справ цієї категорії позови пред'являлися до таких відповідачів: у 53 справах — до інших спадкоємців, у 21 справі — до державної нотаріальної контори, у 11 справах — до ДПП, у 19 справах — до Ощадбанку, у 10 справах — до райдержадміністрації, у 141 справі — до відповідних рад, із них у 19 справах спадкоємці вказані як треті особи [30].

Існують особливості деяких прав й обов'язків ТГ як правонаступника. ТГ не несе обов'язку щодо заповідального відказу, оскільки згідно з ч. 4



ст. 1275 ЦК України його можуть нести лише спадкоємці за заповітом. А як вже було зазначено, при відумерлості спадщини спадкування за заповітом не відбувається. Отже, не діють і заповідальні розпорядження. Аналогічно ТГ не відповідає й щодо виконання покладання, яке може бути передбачене в заповіті відповідно до ч. 2 ст. 1240 ЦК України і яке полягає в необхідності спадкоємця виконати дії суспільно-корисного характеру [7, с. 19]. Подібний підхід має місце і щодо положень заповіту, передбачених ч. 1 ст. 1240 ЦК України, за якими заповідач може покласти на спадкоємця обов'язок вчинити певні дії немайнового характеру (наприклад, щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця й ритуалу поховання). Це також можна пояснити тим, що наведена норма стосується спадкування за заповітом. Останнє (тобто розпорядження заповідача про визначення місця й ритуалу поховання) взагалі неможливо покласти на ТГ за жодних умов, оскільки питання про перехід до ТГ відумерлої спадщини вирішується не раніше одного року з часу відкриття спадщини.

Відповідно слід виділити такі особливості визнання спадщини відумерлим майном:

1) норми законодавства, які закріплюють перехід спадкової маси на користь ТГ, за своїм характером є імперативними, тобто ТГ не просто не має права відмовитися від відумерлої спадщини, а орган МС в її інтересах зобов'язаний звернутися з відповідною заявою до суду;

2) неуспадковане майно (в чому б воно не виражалось та де б воно не знаходилося) набуває у власність тільки один з суб'єктів цивільного права — ТГ, хоча може мати місце ситуація, коли спадщина може перейти до декількох ТГ, що залежність від місця відкриття спадщини й місцезнаходження нерухомого майна (ч. 3 ст. 1277 ЦК України);

3) орган МС може звернутися до суду не раніше перебігу одного року з часу відкриття спадщини, кінцеве темпоральне обмеження (максимальний строк) щодо звернення до суду відсутнє;

4) для визнання спадщини відумерлою потрібне відповідне рішення суду, що набуло законної сили.

4. Спадщина, яка була відкрита до 1 липня 2003 р. і яка не прийнята спадкоємцями, в порядку застосування ст. 555 ЦК УРСР **не переходить до держави**. Такий висновок впливає із норм ЦК УРСР 1963 р., ЦК України, роз'яснень їхніх положень Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ (ВССУЦКС).

Отже, відбулася зміна положень спадкового законодавства: за ЦК УРСР 1963 р. неуспадкована спадщина переходила до держави (ст. 555 ЦК УРСР), а за чинним ЦК України — до ТГ (ст. 1277 ЦК України). Така кардинальна зміна підходу законодавця після прийняття ЦК України викликала низку проблем, пов'язаних з визначенням того, до кого переходить майно власників, які померли до набуття чинності ЦКУ.

Зазначене питання врегульоване у п.п. 4, 5 Прикінцевих та Перехідних положень ЦК України, якими встановлені такі правила:

1) ЦК України слід застосовуватися до відносин, що виникли після набрання ним чинності. Також норми ЦК України слід застосовувати до тих



прав і обов'язків, які хоча й виникли під час дії ЦК УРСР, але продовжують існувати після набрання чинності ЦК України;

2) правила кн. 6 ЦК України застосовуються і до спадщини, яка відкрилася, проте не була прийнята жодним зі спадкоємців до набуття чинності ЦК України. Норми ст. 1277 ЦК України про відумерле майно слід використовувати і щодо спадщини, з часу відкриття якої до набрання чинності ЦК України пройшло не менше одного року (п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України).

У листі ВССУЦКС від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» було надане тлумачення вказаних вище положень ЦК України, зокрема вказано, що вплив 1-річного строку, встановленого ч. 2 ст. 1277 ЦК України та абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, може обраховуватися, починаючи не раніше, ніж 1 липня 2003 р. Подані органами прокуратури позови в інтересах держави про передачу спадкового майна у власність держави (якщо спадщина відкрилася у період після 1 січня 2003 р. до 1 липня 2003 р.) повинні розглядатися відповідно до ст. 555 ЦК УРСР 1963 р. [31]. Отже, було визначено, що неуспадковане спадкове майно може набуватися державою, якщо спадщина відкрилася в період до 1 липня 2003 р. Після цих строків право на відумерлу спадщину набуває ТГ відповідно до положень ЦК України 2003 року [1; 32].

Зважаючи на досить однозначне правове регулювання та наявність тлумачення ВССУЦКС, питання щодо того, хто стає набувачем неуспадкованої спадщини, яка відкрилася до 1 липня 2003 р., цікавою є наступна судова справа, яка розглядалася Лисичанським міським судом Луганської області в 2011 році [33]. За матеріалами справи, орган МС подав заяву щодо визнання відумерлою спадщини (будинку), яка відкрилася після смерті співвласників цього будинку. Один із них помер у 1994 році, інший — у 1984 році. Суд задовольнив вимоги заявника частково: в ході судового розгляду з'ясувалося, що були подані заяви про прийняття спадщини спадкоємцями одного із спадкодавців, щодо іншого не було підтверджено факту наявності спадкоємців. Відповідно його спадщина (1/2 будинку) була визнана відумерлою [33]. Рішення в апеляційному порядку не оскаржувалося, відповідно — набрало законної сили. І це зважаючи на те, що на час виникнення відносин (відкриття спадщини за обома спадкоємцями) був чинним ЦК УРСР 1963 року, яким було прямо прописано, що неуспадковане майно переходить до держави. Тобто на момент подання заяви про визнання спадщини відумерлою вона фактично стала власністю держави, хоча цей факт і не був документально підтверджений. Така справа повинна була розглядатися за ЦК УРСР 1963 р., а не за ЦК України.

Приклад подібного порушення норм Прикінцевих та перехідних положень ЦК України наведений і в Листі ВССУЦКС від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13. Так, суд неправильно вирішив справу про визнання відумерлою спадщини, яка становила земельну частку (пай) площею 3,78 га і яка була відкрита 16 жовтня 2000 р. Суд для розв'язання ситуації неправильно використав правила ст. 1277 ЦК України. Проте оскільки спадщина відкрилася 16 жовтня 2000 р. (під час дії ЦК УРСР 1963 р.), то вона



перейшла до держави на підставі ст. 555 ЦК УРСР. Відповідно вимога щодо визнання права власності за ТГ та заява щодо визнання спадщини відумерлою задоволенню не підлягали (ч.ч. 1–13 п. 9 Листа ВССУЦКС від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13) [31].

5. Держава Україна визначається як спадкоємця положеннями міжнародних договорів. Незважаючи на те, що національне законодавство (насамперед ЦК України) суб'єктами спадкування відумерлої спадщини визначає лише ТГ (в особі відповідного органу МС), проте у спадкових правовідносинах за участю іноземного елемента суб'єктом, який набуває право власності на таку спадщину, завжди буде відповідна держава [29, с. 322]. При цьому суперечки про право, яке слід використовувати до спадкових відносин із іноземним елементом, не завжди можна вирішити шляхом звернення до національного законодавства. Національне право різних держав має суттєві відмінності, тому є незрозумілим, законодавство якої саме держави слід застосовувати [34, с. 1] і яка саме держава стане власником неуспадкованого майна.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних з вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, якщо у спадкодавця, який мав на праві власності майно на території України, останнє місце проживання знаходилося на території зарубіжної держави, то місце відкриття спадщини встановлюється відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» (п. 2.2 розд. 1 ч. II) [35]. Згідно з цим нормативним актом спадкові відносини врегульовуються законодавством держави, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання (ст. 70). Регулювання спадкування нерухомого майна відбувається за правом країни, на території якої воно знаходиться, а рухомого майна, яке потребує державної реєстрації в Україні, — за правом України (ст. 71) [36].

Проте, враховуючи особливості відносин з іноземним елементом, у МПрП відсутні універсальні підходи щодо переходу відумерлого майна до держави. Окремі положення щодо регулювання такої ситуації можуть міститися в багатосторонніх міжнародних договорах (наприклад, Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладена державами-членами СНД у Мінську 22 січня 1993 р.) [37].

Більше уваги регулюванню питання спадкування держави приділяється у двосторонніх договорах щодо правової допомоги. У цих договорах містяться уніфіковані норми. Україна має подібні договори з більшістю держав світу. У юридичній літературі вказується, що Україна уклала такі договори близько зі 170 державами. Отже, не із усіма країнами світу подібні правовідносини набули правового регулювання [34, с. 3–4].

Зазвичай питання визначення долі неуспадкованого майна померлого у відносинах з іноземним елементом вирішується за подібною схемою: якщо спадкоємці в померлого відсутні, то рухоме майно переходить у власність країни, у громадянстві якої перебував спадкодавець на момент смерті, якщо спадкодавець є особою без громадянства, — державі його



постійного місця проживання, а нерухоме майно — у власність тієї країни, на території якої воно розташоване [38, с. 134]. Прикладами таких двосторонніх договорів Україна є договори з такими державами, як Чеською Республікою, Латвійською Республікою, Румунією, Республікою Молдова, Республікою Польща тощо [39; 40; 41; 42; 43].

Однак у деяких двосторонніх договорах встановлюються інші порівняно з традиційними правила. Так, в Угоді між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23 листопада 2000 р. встановлено, що рухоме та нерухоме майно померлого громадянина однієї із держав, що не має спадкоємця на території другої держави, передається у власність держави, на території якої воно знаходиться (ст. 31) [44].

Оскільки, виходячи із проаналізованого матеріалу, держава може виступати набувачем неуспадкованого майна померлого і це не потребує визнання спадщини відумерлою судом, пропонуємо зафіксувати це положення в ЦК України, доповнивши його статтею 1277¹ такого змісту:

«Стаття 1277¹. Перехід до держави спадщини, відкритої за кордоном

У випадку відкриття за кордоном спадщини померлого, який є громадянином України, за відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, така спадщина переходить у власність держави, якщо подібне передбачене міжнародним договором України з відповідною державою.»

Відсутність подібної норми про перехід неуспадкованої спадщини, належної громадянину України, до держави без вказівки в ЦКУ про таку можливість навряд чи зможе позбавити державу її права на спадкування, проте виглядає як явна прогалина в законодавстві.

Після аналізу наведених підстав спадкування державою (по-перше, коли спадщина відкрилася до 1 липня 2003 р. та, по-друге, коли Україна визначається спадкоємцем згідно з положеннями міжнародних договорів) необхідно зазначити ще таке. В обох зазначених випадках, як і у будь-якого іншого спадкоємця, в держави та ТГ як спадкоємців є право на відмову від спадщини. Це право може бути здійснене ними відповідно до ст.ст. 1273 та 1274 ЦК України. Отже, це може бути відмова від спадкування на користь іншого спадкоємця за заповітом (ч. 1 ст. 1274 ЦК України). Тобто не виключається ситуація, коли держава чи ТГ як неєдиний спадкоємець за заповітом можуть відмовитися від спадщини на користь іншого спадкоємця. Якщо змоделювати інший випадок, коли держава чи ТГ є єдиним спадкоємцем за заповітом і це ППУ відмовляється від спадщини без вказівки особи, на чю користь відбувається відмова (ч. 1 ст. 1273 ЦК України), тоді є підстава для визнання майна стане відумерлим та його переходу у власність ТГ на підставі ст. 1277 ЦК України [1, с. 522]. Теоретично обидві змодельовані ситуації можуть мати місце в дійсності. Проте законодавство жодним чином не визначає, хто від імені цих ППУ може ухвалювати такі рішення, з яких причин та порядок (механізм) прийняття подібних рішень.



Внаслідок проведеного дослідження зроблені такі *висновки*:

1. Встановлено, що такі ППУ, як держава та ТГ, мають спільні підстави для набуття (спадкування) права власності на майно, що залишилося після смерті фізичної особи, в таких випадках:

1) ППУ вказані в заповіті як спадкоємці;
2) спадкоємець відмовився на користь держави чи ТГ від своєї частки у спадщині.

2. Окрім того, кожен з цих суб'єктів має підстави набуття (спадкування) майна померлого, які стосуються виключно його.

ТГ стає правонаступником майна померлої особи, щодо якого не виявилось спадкоємців після визнання його відумерлим судом у встановленому законом порядку.

Майно померлого може перейти до держави у двох випадках:

1) спадщина була відкрита до 1 липня 2003 р., проте ніким зі спадкоємців не прийнята (згідно зі ст. 555 ЦК УРСР 1963 року);

2) держава Україна (а не ТГ) є спадкоємцем неуспадкованого майна згідно з положеннями міжнародних договорів.

3. Згідно з чинним законодавством України перехід відумерлої спадщини до ТГ є не спадкуванням, а окремою спеціальною підставою для набуття права власності.

4. Підтверджена можливість подання заяви до суду про визнання спадщини відумерлою органом прокуратури в інтересах ТГ, хоча ст. 1277 ЦК України такі органи серед суб'єктів звернення не вказує. Це створює неоднозначне сприйняття такої заяви в судовій практиці. Подання заяви органом прокуратури зазвичай відбувається за тривалої бездіяльності органу МС.

5. Виділено такі особливості визнання спадщини відумерлим майном:

1) норми законодавства, які закріплюють перехід спадкової маси на користь ТГ, за своїм характером є імперативними, тобто орган МС у її інтересах зобов'язаний звернутися з відповідною заявою до суду;

2) неуспадковане майно (в чому би воно не виражалось та де би воно не знаходилося) набуває у власність тільки один з суб'єктів цивільного права — ТГ), хоча може мати місце ситуація, коли спадщина може перейти до декількох ТГ, що залежність від місця відкриття спадщини й місцезнаходження нерухомого майна (ч. 3 ст. 1277 ЦК України);

3) орган МС може звернутися до суду не раніше перебігу одного року з часу відкриття спадщини, кінцеве темпоральне обмеження (максимальний строк) щодо звернення до суду відсутнє;

4) для визнання спадщини відумерлою потрібне відповідне рішення суду, що набуло законної сили.

6. Пропонуємо доповнити Цивільний кодекс України статтю 1277¹ щодо переходу до держави спадщини, відкритої за кордоном.

Список використаних джерел

1. *Кушнерук Д. В.* Набуття державою права власності на майно в порядку спадкування. *Правові та інституційні механізми забезпечення*



- розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) [у 2-х т.] / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2018. С. 521–523.
2. Беттенфельд Ф., Имамгаязова Д. Когда наследство в Германии достается государству (19.09.2012). *Deutsche Welle*. URL : <https://bit.ly/3yfMsvp>.
 3. Логвин Р. Б. Государство как субъект наследственного права. *Законность и правопорядок в современном обществе*. 2016. № 30. С. 13–16.
 4. Шведкова О. В. Участие публичных образований в наследственном правопреемстве. *Проблемы в российском законодательстве*. 2012. № 6. С. 86–91.
 5. Бориславська М. В. Правові та історичні передумови набуття (спадкування) майна померлої особи публічно-правовими утвореннями. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 125–137. <https://doi.org/10.37491/UNZ.75-76.14>.
 6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ФО-П Колісник А. А., 2010. Т. 1: Загальні положення. 320 с.
 7. Заїка Ю. О., Рябоконт С. О. Спадкове право / за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
 8. Постанова Львівського апеляційного суду від 06.11.2018 р. у справі № 453/976/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3wkYiwQ>.
 9. Рішення Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 04.08.2016 р. у справі № 589/2922/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3wosbFL>.
 10. Рішення Лутугинського районного суду Луганської області від 08.10.2013 р. у справі № 416/3355/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/2Sd4QRq>.
 11. Рішення Нікопольськоо міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22.07.2013 р. у справі № 182/5560/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3bHfsgI>.
 12. Рішення Хорольського районного суду Полтавської області від 27.03.2013 р. у справі № 548/467/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3hDxq6Z>.
 13. Валах В. В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.
 14. Котухова М. В. Гражданско-правовое регулирование отношений с выморочным имуществом в наследственном праве Российской Федерации. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 22 с.
 15. Рішення Котовського міськрайонного суду Одеської області від 24.03.2014 р. у справі № 505/662/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3u17fK9>.
 16. Рішення Хорольського районного суду Полтавської області від 13.03.2013 р. у справі № 548/386/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3wfEsTF>.
 17. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. № 2398–VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2RxrMbR>.



18. Правила реєстрації актів цивільного стану в Україні. Затв. наказом Міністерства юстиції від 18.10.2000 р. № 52/5, у ред. наказу Міністерства юстиції від 22.11.2007 р. № 1154/5. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3bHfKno>.
19. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2012 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/3tWdYFa>.
20. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2013 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/2RvCVKo>.
21. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2014 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/3v3tCjq>.
22. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2015 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/3unjdYc>.
23. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2016 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/3hFmsxJ>.
24. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2017 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/3bEU23g>.
25. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2018 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/3tQdFMh>.
26. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2019 рік. *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/2NO2oNd>.
27. Ухвала Новгородівського міського суду Донецької області від 13.09.2017 р. у справі № 239/369/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/341tSnb>.
28. Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя від 02.08.2012 р. у справі № 2о/0519/144/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3yoUHQg>.
29. Гонгало Р. Ф. Деякі сучасні аспекти участі держав у розгляді справ щодо спадкування за законом. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 321–328.
30. Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про спадкування. Судова палата у цивільних справах апеляційного суду Запорізької області. (м. Запоріжжя, 30.04.2009 р.). *Судова влада України*. URL : <https://bit.ly/3yiJjW1>.
31. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ. Лист від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3u075Tm>.
32. Спадщина може перейти у державну власність, якщо вона відкрилася в період з 1 січня до 1 липня 2003 року. *Земельний вісник*. 2014. № 5. С. 1. *Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського*. URL : <https://bit.ly/33XNys1>.
33. Рішення Лисичанського міського суду Луганської області від 11.07.2011 р. у справі № 2-о-179/2011. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/3eYTNSL>.
34. Горян Е. В., Кузик І. І. Проблеми врегулювання переходу спадщини до держави у міжнародному приватному праві. *Академія адвокатури України*. 2012. № 15 (2). С. 1–5.
35. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із життям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя. Схв. рішенням Науково-експертної ради з



- питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3wjYTyN>.
36. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 р. № 2709–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3wjYUCR>.
 37. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3fpXOi4>.
 38. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу [у 2 т.]. Київ : Ін Юре, 2004. Т. 1. 368 с.
 39. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28.05.2001 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3yiJCjD>.
 40. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23.05.1995 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3hDG5GB>.
 41. Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах від 30.01.2002 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3bDPwID>.
 42. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13.12.1993 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3bDT5Zc>.
 43. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3bB9wVN>.
 44. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво у цивільних справах від 23.11.2000 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2S9fpCK>.

Надійшла до редакції 30.11.2020

Maryna BORYSLAVSKA

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Transfer of Property of the Deceased to the Ownership of Public Legal Entities

Public law entities such as the state and the territorial community have been found to have general grounds for acquiring ownership of property left after the death of an individual in the following cases: they are indicated in the will as an heir; the heir waives the share due to him/her in favor of the state or territorial community. In addition, each of these entities has grounds for acquiring (inheriting) the property of the deceased, relating exclusively to him-her. Thus, a territorial community becomes the successor of the property of the deceased person, in respect of whom there were no heirs after being recognized by court as fictitious in the manner prescribed by law. The property of the deceased may pass to the state in two other cases: the inheritance was opened before July 1, 2003, but was not accepted by any of the heirs (according to article 555 of the Civil Code of Ukraine of 1963); The state of Ukraine is the heir to international treaties. It is established that the latter ground is not mentioned in the Civil Code of Ukraine, which is assessed as a gap in legislation. A detailed analysis of all the mentioned



grounds for the acquisition of property of the deceased is carried out. The conclusion is confirmed that the transition to a territorial community of fizzly inheritance is not inheritance. The possibility of submitting an application to the court for recognition of the inheritance as a fictitious body of the prosecutor's office in the interests of the territorial community, which usually occurs with the inaction of the local government, is justified. The following features of the recognition of inheritance as a fictitious property are highlighted: 1) the rules of law that fix the transition of the hereditary mass to the favor of the territorial community are mandatory in nature, that is, the local government body in its interests is obliged to apply to the court; 2) only one participant in civil legal relations — the territorial community acquires property that has not been inherited; 3) there is no limitation (maximum period) on the moment for appeal to the court; 4) to recognize the inheritance as fictitious, a person needs an appropriate court decision that has entered into legal force. It is proposed to supplement the Civil Code of Ukraine with article 12771 on the transfer to the state of inheritance discovered abroad.

Keywords: public legal entities, state, territorial community, inheritance, property of the deceased, recognition of inheritance as fictitious.